

نبرد پیله‌دارین

شکست قوای روس از گیلانیان
(۱۲۲۰ ق، ۱۱۸۴ خورشیدی، ۱۸۰۵ م)

پژوهش:

فریدون واحدی‌پور دسران

سرشناسنامه: واحدی پور دهرائی، فریدون ۱۳۴۶ -

عنوان و پدیدآور: نبرد پیله‌دارین: شکست قوای روس از گیلانیان

پژوهش: فریدون واحدی پور دهرائی.

مشخصات نشر: رشت، فرهنگ‌ایلیا، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۱۲۸ ص.

شابک: ۵ - ۴۹۱ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸

موضوع: ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳ - ۱۲۴۴ق. -- جنگ با روسیه، ۱۲۱۸ - ۱۲۲۸ق.

موضوع: Iran -- History -- Qajars, 1779 - 1925 -- War with Russia, 1803 - 1812

موضوع: گیلان -- تاریخ

Gilan (Iran: Province) -- History: موضوع

رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۵ ج ۹ و ۲ / ۱۳۴۵ DSR

رده‌بندی دیویی: ۰۷۴ / ۹۵۵

شماره کتاب‌خانه ملی: ۴۳۹۱۷۹۷

فرهنگ ایلیا

• نبرد پیله‌دارین	• پژوهش: فریدون واحدی پور دهرائی
• چاپ نخست: ۱۳۹۶	• شمارگان: هزار نسخه
• صفحه‌آرایی: وحید باقری	• شماره نشر: ۶۱۷
• همه حقوق این کتاب محفوظ است.	• حروف چینی و آماده‌سازی: کارگاه نشر فرهنگ ایلیا
• شابک: ۵ - ۴۹۱ - ۱۹۰ - ۹۶۴ - ۹۷۸	
• نشر فرهنگ ایلیا؛ رشت، خ آزادگان، جنب دبیرستان بهشتی، خ صفایی، خ حاتم، شماره ۳۹	
• تلفن: ۰۱۳ - ۳۳۳۴۴۷۳۲ ۳۳۳۴۴۷۳۲ - ۰۱۳	• دورنگار: ۳۳۳۲۱۸۲۸ - ۰۱۳

Email: nashreilia@yahoo.com

www.farhang-eilia.ir

فهرست

۷	یادداشت حوزه هنری گیلان
۹	مقدمه
۱۷	بخش یکم: گیلان در آستانهٔ جنگ‌های ایران و روسیه
۱۹	قاجاریه و گیلان
۳۱	اوضاع اجتماعی و اقتصادی گیلان
۴۷	پیشینهٔ دخالت روس‌ها در گیلان
۵۵	اهمیت گیلان از دیدگاه روسیه
۵۹	بخش دوم: جنگ پيله‌دارين در گيلان
۶۱	آغاز جنگ‌های مرحلهٔ اول ایران و روسیه
۷۱	نقشهٔ جنگی و نقش گیلان
۷۹	پیربازار و پيله‌دارين
۸۵	نبرد پيله‌دارين
۹۷	میرزا اموسی منجم‌باشی فاتح پيله‌دارين
۱۰۵	بخش سوم: بازتاب و پیامد
۱۰۷	پس از پيله‌دارين
۱۱۱	آیندهٔ گیلان
۱۱۹	فهرست منابع
۱۲۳	نمایه

یادداشت حوزه هنری گیلان

موقعیت جغرافیایی و استراتژیک گیلان سبب شد تا هزاره دستخوش مناقشات سیاسی و منازعات نظامی ایران با کشورهای دیگر باشد. صرف نظر از تاریخ دیرین این منطقه، که مستندات قابل توجهی از آن در دسترس است، بر اساس اسناد موجود، گیلان از عصر صفوی، شاهد جنگ‌هایی میان حکومت مرکزی و محلی و یا نیروهای متخاصم خارجی بوده است و البته این جنگ‌ها علیرغم همه فداکاری که گیلانیان از خود نشان می‌دادند به دلیل امکانات موجود در سه مرتبه مرکزی، عمدتاً منجر به شکست می‌شد. نبرد شاه صفوی با خان احمد گیلانی حاکم لاهیجان، جنگ آقامحمدخان قاجار با هدایت الله خان حاکم فومن و همین‌طور شکست نهضت جنگل در اواخر عصر قاجار و حتی درگیری‌های گیلانیان با حملات روسیه به این منطقه، همه بیانگر آن است که گیلان از اتفاقات مهم نظامی و سیاسی کشور بی‌نصیب نبوده است!

کتاب حاضر یکی از این رخدادها را که در منطقه کوچکی از گیلان اتفاق افتاده و اتفاقاً گیلانیان در آن با سريلندی سپاه متخاصم را وادار به عقب‌نشینی کردند اشاره دارد؛ نبردی که بعدها به «جنگ پيله‌دارئین» معروف شد و وجه‌تسمیه‌ی این نبرد را، نام منطقه درگیری به‌وجود آورده‌است.

در این جنگ، گیلانیان در مقابل نیروهای روسیه با جان‌فشانی بسیار به روزه رسیدند و عقب‌نشینی نیروهای دشمن، دولت مرکزی ایران را نیز از عاظره جدی‌رهایی بخشید. نگارنده کتاب توانست اطلاعات بسیاری از منابعی را که به این موضوع پرداخته‌اند یک‌جا در این اثر جمع‌آوری کرده، اهمیت پیروزی در جنگ مدبرانه را به‌خوبی نشان دهد.

حوزه هنری گیلان این اثر تاریخی - پژوهشی را به علاقه‌مندان تاریخ تقدیم می‌کند.

مقدمه

آن‌چنان‌که مرسوم است، شروع تاریخ معاصر ایران را از زمان تأسیس سلسله قاجار به سال ۱۲۱۰ ه. ق / ۱۷۹۶ م، می‌دانند که تا به این لحظه ادامه دارد. یکی از رویدادهای مهم تاریخ معاصر ایران در عصر قاجار، جنگ‌هایی است که بین ایران و همسایه شمالی روسیه در گرفت. این جنگ‌ها در دو برهه روی داد که هر دوی آن با پادشاهی فتحعلی‌شاه قاجار، دومین حکمران این خاندان، که طی سال‌های ۱۲۱۲ ه. ق / ۱۷۹۷ م. تا ۱۲۵۰ ه. ق / ۱۸۳۴ م، حکومت کرد، هم‌زمان بود.

نخستین دوره جنگ‌های ایران و روسیه کشمکش ۱۰ ساله بود، که بین سال‌های ۱۲۱۸ ه. ق / ۱۸۰۳ م، تا ۱۲۲۸ ه. ق / ۱۸۱۳ م، رخ داد. موضوع این پژوهش، صحنه‌ای افتخارآمیز از این دوره از جنگ‌هاست. در سال دوم جنگ، هنگامی که روس‌ها، پس از پیاده کردن نیرو در انزلی و تصرف پیربازار، رهسپار رشت، مرکز ایالت گیلان می‌شدند، در کارزاری به دست گیلانیان گرفتار شده و با قبول شکست روی به سوی روسیه و پا به گریز نهادند. کانون اصلی این رویداد جالب، جایی است که اکنون روستای «پيله‌دارین» در مسیر راه رشت به پیربازار و در کنار پیربازار قرار دارد. هنوز

هم با گذشت ۲۰۵ سال از آن نبرد، اهالی این روستا داستان‌هایی از آن واقعه نقل می‌کنند. آنان در علت نام‌گذاری این روستا به درختی اشاره می‌کنند که در محوطه مسجد روستا موسوم به مسجدالنبی وجود داشته و اکنون چند سالی از قطع این سرو قطور می‌گذرد، اما بن و پایه در حال پوسیدن آن از بزرگی و عمر دراز آن حکایت دارد. در زبان گیلکی «پيله» به معنی پیل و برگ، دار یعنی درخت و بن همان پای است و سر جمع «پيله‌دارئین» به معنی پای درخت بزرگ است. تو گویی که این درخت که اکنون، چون اهالی روستا مسجدالنبی در قید حیات نیست، روزی شاهد زورآزمایی خونینی بین مهاجمان روس و مدافعان مصمم گیلان بود و شاید خود به‌عنوان یک گیلانی، نشانهٔ مدافعان پرداخته و به آنان رخصت داده تا در زیر سایه شاخ و برگش بیاستند، بروزی خود را جشن گیرند و خستگی از تن بیرون کنند.

مردمان هر کشوری و اهالی هر سرزمینی، همواره در اندیشهٔ آن هستند که گذشتهٔ کشور، سرزمین و قوم خود را باز شناسند. آنان از رویدادهای تلخ گذشته غمگین می‌شوند، اما حوادث شیرین را افتخارآمیز و دلپذیر می‌دانند. نبرد پيله‌دارئین رویداد بسیار بزرگی نبود اما - دژه کوچکی هم نبود. پس اگر مردمان یک سرزمین یک موفقیت جری را بسیار گرامی می‌دارند و به بزرگی و عظمت از آن یاد می‌کنند، چرا فتح پيله‌دارئین که با فراست، دلاوری و تیزهوشی به‌دست آمد، مورد توجه نباشد و بازشناسی نشود؟ پژوهش در گذشتهٔ گیلان و شناخت تلاش و کوشش گذشتگان آن در راه حفظ و حراست از این سرزمین بهشت‌وش، قبل از هر کسی وظیفهٔ گیلانیان است. آشنایی با اعمال رزمی و پهلوانی جنگجویان گیلانی نبرد

پيله‌دارين موجب تقويت حس ميهن‌دوستي، غرور ملي و روحیه تجاوزستیزی می‌شود. این جنگ با اندیشه جهاد و مبارزه ایمان، اخلاص و توکل به خداوند در مقابل تجاوز کسانی پیش رفت، که کفار متجاوز به سرزمین مسلمانان قلمداد می‌شدند، پس استواری ایمان و باور قلبی به یاری خداوند را تداعی می‌کند.

از این گذشته، آشکار ساختن جنبه‌های گوناگون جنگ‌های ایران و روسیه و درس‌هایی که از بررسی این جنگ‌ها، که از نظر تحولات ارضی و مرزی تأثیرات زیادی بر ایران گذاشت، اهمیت ویژه‌ای دارد، چرا که جنگ‌های ایران و روسیه، روی‌هم‌رفته از مهم‌ترین تحولات تاریخ نوی ایران محسوب می‌شود.

بازشناسی جنگ پيله‌دارين پیرامون نه تنها نشاط و افتخار گیلانیان را با نام خود همراه می‌سازد، بلکه با به اهمیت این پیروزی در روند جنگ‌های مرحله اول ایران و روسیه واقف می‌کند؛ چرا که اگر این پیروزی رقم نمی‌خورد و برعکس، مهاجمان روس پیروز می‌شدند، آن‌گاه فاجعه‌ای بس بزرگ‌تر از شکست در قفقاز، ممکن بود پیش آید. در این حالت، با سقوط گیلان به دست روس‌ها و تسلط آنان بر شمال ایران، حتی پایتخت در معرض خطر قرار می‌گرفت و آرایش نیروهای ایران را به هم می‌ریخت و هزینه شکست را بسیار بالا می‌برد. حتی روس‌ها می‌توانستند، فرص عبور از گیلان به جناح راست خود پیچیده و از سوی جنوب آذربایجان و قفقاز را به محاصره خود در آورند.

هرچند بیانات بالا نوعی فرضیه‌سازی است، اما نتیجه فوری پيله‌دارين، تقویت روحیه سپاهیان ایران و در مقابل تضعیف روحیه نیروهای ژنرال ضد

ایرانی، سیسیانف و شکست و کشته شدن وی بود. ژنرالی که گفته می‌شود، در آرزوی تصرف تهران از قتل این جنگ‌ها بود. کارزار پیله‌دارئین در دل روس‌ها هراسی افکند، که حتی موجب گشت تا آنان در جنگ‌های مرحله بعد جرأت پیاده شدن در سواحل گیلان را به خود ندهند.

پیروزی در نبرد پیله‌دارئین یک موفقیت شسته‌رفته، و یک کامیابی بویژه و کامل بود. روس‌ها به‌خوبی مجهز شده بودند، ولی گیلانیان به شایستگی پیروز شدند. روس‌ها هراسان جنگیدند ولی گیلانی‌ها عالی مبارزه را رهبری کردند. روس‌ها شلیک می‌کردند، اما گیلانی‌ها درست به هدف می‌زدند. یاد و خاطره این نبرد برای گیلانیان غرورآمیز و افتخارآفرین است. بررسی نبرد مذکور در جبهه دیگری نیز اهمیت دارد؛ سهم و نقش گیلان را در جنگ‌های ایران و روسیه برجسته می‌سازد. جالب آنکه ثابت می‌کند که گیلانیان در جبهه مربوط به قلمرو خود و در انجام مأموریت مرتبط با خود، با شایستگی از پس مسئولیت خود برآمدند.

خوانندگان کتاب‌های تاریخ معاصر، از جنگ‌های ایران و روسیه و صحنه‌هایی چون: ایروان، گنجه، شکی، اصلاندر، انجمن‌ها، شوره گل و... چه بسا بسیار بشنوند و بخوانند، اما صحنه پیله‌دارئین که در گوش خورده، فعالیت هنری در این خصوص صورت نگرفته، فیلم و سریالی نیز ساخته نشده‌است. مردم یک منطقه، گاه حادثه کوچکی را بزرگ ساخته و با آب‌وتاب بازگو می‌کنند، در آن‌صورت حادثه مهم پیله‌دارئین آن‌قدر اهمیت دارد که نه با آب‌وتاب و مبالغه، بلکه به‌درستی بررسی و بازگویی شود، تا دیگران ارزش مجاهدت جنگجویان آن را بدانند.

با معرفی و بازشناسی نبرد پيله‌دارين، گيلانيان قادر خواهند بود، بر نقش مؤثر خود در جنگ‌های ایران و روسیه به‌طور مشخص و برجسته تأکید کنند. این نبرد اثری فوری داشت و روس‌ها در آن شکست خوردند، اما سرانجام پیروز نهایی جنگ‌ها، روسیه بود. شاید شکست ایران در جنگ‌های ایران و روسیه، خود چنین پیروزی‌هایی را به‌شدت تحت‌الشعاع قرار داد. شکست نهایی، این پیروزی‌ها را تحت پوشش خود، از نظرگاه‌ها دور کرد و این سبب شناخته ماندن آن شد.

برای بررسی جنگ مذکور تاکنون پژوهش و تحقیقی صورت نگرفته‌است. در کتاب «مثنی خارجی و داخلی تاریخ معاصر ایران از جمله تاریخ ایران کمبریج» در دوره سلطنت قاجار به قلم علی‌اصغر شمیم و تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوره معاصر اثر سعید نفیسی، تمام مطالبی که در این خصوص چشم می‌خورد، از چند سطر تجاوز نمی‌کند. با این وضع، کتاب داستانی گنجویان پيله‌دارين، نوشته عزیز طویلی، گامی مثبت محسوب می‌شود. در شرایطی که اطلاعات مربوط به این جنگ در آثار پژوهشی و تألیفی در حد چند معاری است، این پژوهش می‌تواند یک آغاز در بازشناسی و تحقیق در این مورد باشد.

روش تحقیق در این موضوع، روش کتابخانه‌ای و مراجعه به منابع اصلی دوره قاجار است. ملاحظه منطقه‌ای که جنگ در آن واقع شده و گستره آن با اهالی محل نیز در کار بود. اما پيله‌دارين پر جنب‌وجوش امروز هیچ شباهتی به ۲۰۵ سال قبل که نبرد در آن روی داد، ندارد؛ از انبوهی جنگل، فراوانی بیشه‌ها و پوشش وسیع درختان شمشاد که مدافعان را در لابه‌لای خود مخفی کرد، دیگر خبری نیست و «پيله‌دار» نیز بریده شده و سرپا نیست.

برنامه اصلی و محوری، برای رسیدن به اصل مطلب و درک درست موضوع، جستجو در منابع هم‌زمان با واقعه و منابع عصر قاجار بود. در منابعی چون مآثر السلطانیه، ناسخ‌التواریخ، تاریخ محمدی، تاریخ روضه‌الصفای ناصری و... از نبرد پيله دارين سخن رفته‌است؛ اما از یک‌سو، این گزارش‌ها از چند سطر تا حداکثر یکی دو صفحه فراتر نمی‌رود و از سبک دیگر، تقریباً تمام این منابع روایت مشابهی را نقل کرده‌اند. در این حالت تا حدی نگارنده بر آن بود که کوچک‌ترین روایت متفاوت و با اهمیت را حتی اگر جمله‌ای بیش نباشد، مورد توجه ویژه قرار دهد. سعی بر این بود که هر نکته تازه و ارزشمندی مورد استفاده قرار گیرد تا فقر اطلاعاتی ناشی از تکراری بودن سرجات منابع تا حدودی جبران شود. اصولاً در هیچ‌یک از منابع آن دوره گزارش مفصلی از پيله دارين به چشم نمی‌خورد و اندک گزارش‌های این منابع را جز اشاره کلی، چیز دیگری عرضه نمی‌کنند. همین گزارشات اندک نیز بسیار ناقصند؛ از تعداد سپاهیان روسیه در این تهاجم چیزی نمی‌گویند، از تعداد کشته‌شدگان، ترکیب آنان، تدارکات و ملزومات، شرایط جوی، زمان دقیق نبرد، اتفاقات آن و... نیز اطلاعی نمی‌دهند. پس تلاش بسیاری صورت گرفت تا با به‌پيوستن گزارشات اندک و تطابق تاریخی و ردیابی ماه‌ها و سال‌های جنگ، متن به هم‌پیوسته‌ای آماده شود.

سفرنامه‌ها با جبران بخشی از کمبودها، خدمت خوبی به این پژوهش کرده‌اند. اگر اطلاعات مندرج در سفرنامه‌ها نبود، مباحث اجتماعی این پژوهش شکل نمی‌گرفت و به‌جایی نمی‌رسید، چرا که در منابع تاریخی عصر قاجار از مسائل اجتماعی کمتر سخن گفته‌اند و بیشتر به تحولات

سیاسی پرداخته‌اند. مسافرت در ارمنستان و ایران، سفرنامه‌ای است که به قلم آمده ژوبر، از سفرای اعزامی فرانسه به دربار فتحعلی‌شاه بر جای مانده و بخشی کوچک از آن به گیلان اختصاص دارد. وی سه سال پس از نبرد پيله‌دارین به گیلان آمد. در سفرنامه وی اطلاعات ارزشمندی وجود دارد که ما را به سال‌های نبرد بسیار نزدیک می‌کند. هرچند هیچ سفرنامه‌ای از روزهای جنگ برجا نمانده و در این روزها از گیلان دیداری صورت نگرفته، اما گزارش‌های سفرنامه‌های متأخر چون؛ سفرنامه فریزر، سفرنامه جکسن، سرنامه پهلر، سفرنامه میرزا ابراهیم و... می‌تواند فوایدی در بر داشته باشد و به بازسازی فضای اجتماعی آن دوره کمک کند.

این پژوهش قادر است به همه پرسش‌های مربوط به نبرد پيله‌دارین پاسخ گوید و تمامی ابهامات را برطرف و نقاط تاریک را روشن سازد. اگر پژوهشگری بتواند به منابع روسی رجوع و دیگر منابع خارجی و یا اسناد احتمالی دست یابد، بی‌تردید کامیاب‌تر خواهد بود. این پژوهش کامل نیست و عاری از عیب و نقص نیز نمی‌باشد، مثلاً نقص این اثر نگارنده آن است و توجه خوانندگان به آن نشان از لطف و انعطاف آنان دارد.